

NOVÉ PUBLIKACE

Milan Lička: Osídlení z mladší etapy vývoje kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně. S příspěvky J. Beneše, V. Čulíkové, R. Kyselého a E. Opravila. Fontes Archaeologici Pragenses 46. Národní muzeum, Praha 2019. 209 str. + 131 obr. tabulí.

Lokalita Mšeno v oblasti na jihovýchodním úpatí Kokořínska patří ke stěžejním pramenům poznání období mladšího neolitu v Čechách. Cíleně byla vybrána jako příklad pro výzkum tehdy málo známých sídlišť kultury s vypíchanou keramikou (dále SBK). Jednalo se o prostor cihelny minimálně zasažený postneolitickým vývojem a s potenciálem dalšího rozšíření zkoumané plochy. Záchraný výzkum pod vedením M. Ličky z Národního muzea zde probíhal v letech 1968–1988, kdy byla postupně odkryta plocha ca 1 ha. Dílčí tematické studie byly publikovány již dříve (např. Lička 1981; 1988; 1989; 1990; 2000), ale souborně monograficky vychází v řadě Fontes Národního muzea až s odstupem několika dekád. Zde prezentovaný svazek je už druhým, který představuje danou lokalitu. Obsahem prvního dílu (Lička 2016; rec. Burgert 2017) se stala detailní analýza souboru artefaktů ze zásobní jámy se čtyřmi lidskými pohřby a část sídliště datovaného do staršího stupně SBK. Na tomto keramickém souboru byl podrobněji definován chronologický horizont tzv. Mšeno I (Lička 2016), který v zásadě odpovídá klasickému stupni III SBK podle M. Zápotocké (1970, Taf. 1; Pavlů – Zápotocká 2007, 27).

Zde pojednáván druhý svazek se věnuje keramickým nálezům řazeným do mladšího vývojového stupně SBK a veškerým stavebním strukturám z celého mladoneolitického sídlištního vývoje ve Mšeně (tzn. staršího i mladšího stupně SBK). Podstatnými situacemi jsou zde právě dobře zachované půdorysy domů, mezi nimiž vyčnívají zejména tři dvojice negativů původních staveb (Lička 1989; 2019) a typochronologická variabilita těchto struktur (obr. 71). Otázkám kamenné industrie, vnitřní chronologii sídliště a jeho souhrnnému pojetí v širším kontextu má být věnován třetí svazek.

Keramický soubor mladšího stupně SBK ze Mšena vyhodnocuje autor stejným způsobem jako v prvním zmiňovaném svazku. To znamená, že jsou uváděny početní nebo procentuální poměry sledovaných kategorií, doprovázené přehlednými souhrnnými grafy (33–44). Mezi diagnostické kategorie patří tvar nádob, sklon okraje, okrajový pás, motiv, zdobenost jednotlivých souborů, zastoupení druhů vpichů a jejich šířek, druh dna nádob, výčnělky, zastoupení jemné a hrubé keramiky. Sledování šířky pásu vpichu a zjištění jeho postupného rozšiřování se jeví v kontextu známého trendu zvětšování dvojpichu a nárůstu vícevpichu v čase jako logické, a tudíž poněkud nadbytečné. Navíc je už rámcově zakomponováno v kódu vpichu dle M. Zápotocké (1978). Analytickou část dobře doplňují početné a kvalitní kresebné tabule. V případě dochování téměř celých nádob nacházíme i fotografickou dokumentaci. Pouze v ojedinělých případech nelze z kresebného provedení vpichu vyčíst směr vedení nástroje.

Hlavním výsledkem analýzy keramických souborů je jasná odlišnost od staršího souboru (tzv. Mšeno I), která se potvrdila jak v motivu a zastoupení typu vpichu, ale i ve tvarovém spektru. Vedle rozboru běžného keramického zboží si autor všímá i zvláštních vlastností nádob. Jde například o importy z prostředí lengyelského okruhu (MMK Ia), zvláštní tvary (např. tzv. vaničky a kotlíkovité nádoby, jinde nazývané jako hmoždířovitě), o vnitřní výzdobu misek, či o plastiku tzv. ptáka (obr. 26). Cenným příspěvkem je samostatná kapitola týkající se drobných keramických artefaktů, jako jsou korálky a předměty ze zlomků keramiky trojúhelníkovitého nebo kruhového tvaru. Poměrně časté jsou v sídlištních souborech právě kotouče s průvrtem, které autor interpretuje jako přeslepy, nebo – v případě absence otvoru – jako hladítka k úpravě povrchu keramických nádob. Stranou pozornosti nezůstaly ani doklady různých barevných hmot (estetických i funkčních) zachycených na povrchu nádob nebo reparační otvory.

Druhou zásadní částí svazku je analýza 18 půdorysů dlouhých domů nebo jejich částí. Zachycení takového množství ve Mšeně snese v Čechách srovnání snad jen se sídlištěm v Jaroměři (Burgert 2019, 133), kde jich bylo odkryto 23, případně s Kolínem I s 11 doklady (Končelová – Květina 2015)

nebo s dosud podrobněji nepublikovanými Příšovicemi s 15 půdorysy (Brestovanský 2008). Značná variabilita dochovaných půdorysů obytných staveb ve Mšeně odpovídá situaci na výše zmíněných sídlištích. Trend v jejich typochronologickém vývoji směrem od pravoúhlých k trapézovitým či loďovitým stavbám nebo posun od čistě křivové konstrukce k žlabovému založení byl popsán již dříve (např. Soudský 1969; Coudart 1998; Friederich 2011; Končelová – Květina 2015). Pokus o detailnější typologii mladoneolitických staveb byl představen nedávno (Burgert 2019, 118–133). Zajímavým a na jiných sídlištích zatím v takové míře nepopsaným zjištěním jsou stavební obětiny. Ty jsou v případě domu I ve Mšeně věrohodné, u dalších menších nálezů je dle autora jejich vysvětlení spíše diskutabilní. Na několika příkladech vývoje mladoneolitické architektury autor poukazuje na nejisté výpovědi některých odkrytých půdorysů tak, jak se jeví, a apeluje na nutnost uvažovat o otázce kompletnosti jejich zachování (Libenice, Obříství). Na posledním příkladu exkurzu (Stary Zamek v Dolním Slezsku) pak naznačuje možnost kontinuálního vývoje osídlení z pozdního stupně kultury s lineární keramikou do starého stupně SBK v této části Polska, která se ve světle zcela nových nálezů z Královéhradecka zdá jako velmi pravděpodobná.

Hmotný nálezový inventář doplňují analýzy zvířecích kostí. To je důležité i proto, že na neolitických sídlištích často nejsou osteologické prameny dochovány. Zastoupení zvířecích druhů na sídlišti ve Mšeně koreluje s jinými srovnatelnými lokalitami v Čechách i na Moravě (obr. 59), kdy obvykle převažuje tur nad ovčí/kozou a prasetem. Ani zastoupení rostlinných druhů se nevymyká z dosud známého spektra. Zuhelnatělé makrozbytky dokládají převahu pšenice dvouzrnné nad jednozrnnou, další užitkové plodiny nebyly v čistě neolitických souborech zachyceny (obr. 61). V lesních společenstvech tohoto období dominoval dub, objevuje se buk, jedle bělokorá, jasan, jilm, lípa nebo líska.

Některá závěrečná konstatování se nyní jeví jako ryze empirická (s. 169–170), zřejmě ale svou argumentační oporu nabudou ve třetím svazku, kde najde jisté své místo i celkový plán s chronologickou interpretací sídlištního vývoje. Jde například o konstatování řídkého zahuštění vzájemně současných domů ve Mšeně, kdy rozptýl ca 12–50 m musí čtenář odečítat z plánu (obr. 29) a zároveň z chronologické posloupnosti domů uvedené jen v textu (s. 168). Toto zjištění se spolu se známými parametry z jiných sídlišť nezdá tak jednoznačné (např. Kolín I: dvojice domů F a G je ve vzdálenosti 19 m, řady domů v pak rozestupu ca 40 m; Jaroměř: dvojice domů 2 a 3 ve vzdálenosti ca 12 m, dalších půdorysů v jedné řadě pak až 25 m). Navíc, stejně jako v případě Kolína I, se ve Mšeně jedná o výsek sídliště severojižní orientace, která těžko odhaluje vzájemné vzdálenosti současných domů, jež se v tomto období uskupují spíše řadově, tj. víceméně západovýchodně.

Uvedená materiálová monografie lokality Mšeno patří k cenným krokům při vytváření zatím nevelké informační základny podobných sídlištních souborů mladšího neolitu v Čechách, která ale v posledních několika letech výrazně a utěšeně narůstá (např. Řídký 2011; Dufek 2014; Končelová – Květina 2015; Stolz – Malyková 2017; Burgert 2019; Beneš et al. 2019). Za naprosto zásadní považujeme vyhodnocení a publikaci keramického materiálu, jakož i publikaci zachycených půdorysů staveb, které se stávají principiální pro postižení stavebního vývoje tohoto období. Informace, které čteme z pravěkých pozůstatků sídlišť ve Mšeně, jsou navíc symbolicky propojeny s naší společností, která ve vytěženém prostoru cihelny zanechává budoucím generacím skládku komunálního odpadu.

Markéta Končelová

Literatura

- Beneš, J. – Vondrovský, V. – Ptáková, M. – Kovačiková, L. – Šída, P. 2019: The Neolithic Site of Hrdlovka. České Budějovice – Most: Nakladatelství Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.
- Brestovanský, P. 2008: Dílenské sídliště z mladší doby kamenné, kultury vypichané keramiky, k.ú. Příšovice, (Liberecký kraj). Předběžná zpráva, stav k 7. 4. 2008. http://www.kraj-lbc.cz/public/kultura/prisovicevgp_46dcb464ab.pdf: Severočeské muzeum v Liberci.
- Burgert, P. 2017: (rec.) M. Lička: Osídlení ze starší etapy vývoje kultury s vypichanou keramikou ve Mšeně. Památky archeologické 108, 291–292.
- Burgert, P. 2019: Neolit ve východních Čechách. Případová studie jeho mladšího vývoje. Praha: Academia.

- Coudart, A. 1998: Architecture et société néolithique. L'unité et la variance de la maison danubienne (DAF 67). Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- Dufek, J. 2014: Kolín-Štáralka, poloha U císařské silnice a opevněná sídliště předrondelového horizontu na počátku 5. tisíciletí př. Kr. In: M. Popelka – R. Šmidtová eds., Neolitizace aneb setkání generací, Praha: FF UK, 59–105.
- Friederich, S. 2011: Bad Friedrichshall-Kochendorf und Heilbronn-Neckargartach. Studie zum mittelneolithischen Siedlungswesen im Mittleren Neckarland. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg, Band 123. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Končelová, M. – Květina, P. 2015: Neolithic longhouse seen as a witness of cultural change in the Post-LBK. Anthropologie 53, 431–446.
- Lička, M. 1981: Hromadný nález neolitické broušené industrie (č. 1) ze Mšena, okr. Mělník. Archeologické rozhledy 33, 607–610.
- Lička, M. 1988: Mšeno (okr. Mělník) a jeho okolí v pravěku. Časopis Národního muzea – Řada historická 157, 1–20.
- Lička, M. 1989: Grundrisse von Doppelhäusern aus Stichbandkeramik. In: J. Rulf ed., Bylany. Seminar 1987, Praha: Archeologický ústav ČSAV, 227–232.
- Lička, M. 1990: Osídlení kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně u Mělníka, část I. Sborník Národního muzea – řada A Historie 44, 1–84.
- Lička, M. 2000: Jáma neobvyklého tvaru na sídlišti kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně, okr. Mělník. Časopis Národního muzea – Řada historická 164, 1–11.
- Lička, M. 2016: Osídlení ze starší etapy vývoje kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně. Fontes Archaeologici Pragenses 43. Praha: Národní muzeum.
- Lička, M. 2019: Houses from Mšeno (Central Bohemia) in the context of the development of the Stroked Pottery culture. Anthropologie 57, 274–286.
- Pavlu, I. – Zápotocká, M. 2007: Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Řídký, J. 2011: Rondely a struktura sídelních areálů v mladoneolitickém období. Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 10. Praha – Brno: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Filozofická fakulta, Masarykova univerzita.
- Soudský, B. 1969: Étude de la maison néolithique. Slovenská archeológia 17, 5–96.
- Stolz, D. – Malyková, D. 2017: Sídlíště kultury s vypíchanou keramikou na silničním obchvatu v Kolíně-Štítarech. Analýza objektů a keramiky. Archeologie ve středních Čechách 21, 141–194.
- Zápotocká, M. 1970: Die Stichbandkeramik in Böhmen und in Mitteleuropa. In: H. Schwabedissen Hrg., Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa. Fundamenta A3, Köln – Wien: Böhlau, 1–66.
- Zápotocká, M. 1978: Ornamentace neolitické vypíchané keramiky: technika, terminologie a způsob dokumentace. Archeologické rozhledy 30, 504–534.

Michael Overbeck: Die Gießformen in West- und Süddeutschland (Saarland, Rheinland-Pfalz, Hessen, Baden-Württemberg, Bayern). Mit einem Beitrag von Albrecht Jockenhövel: Alt-europäische Gräber der Kupferzeit, Bronzezeit und älteren Eisenzeit mit Beigaben aus dem Gießereiwesen (Gießformen, Düsen, Tiegel). Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIX, Band 3. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2018. ISBN 978-3-515-11981-8. 365 str. + 70 tabulí.

Ačkoliv finanční podpora publikační řady Prähistorische Bronzefunde (PBF) po více než padesáti letech skončila v roce 2016, stále ještě vycházejí práce v té době dokončované pro tisk. Patrně posledním svazkem náležejícím do oddílu XIX. (Sonstiges /u. a. Gußformen/) je publikace věnovaná právě lícím formám. V její první části soustředil Michael Overbeck komentovaný katalog 176 exemplářů lících forem z období B A1 – Ha B3, které byly k roku 2011 shromážděny z 93 lokalit na území pěti spolkových zemí (Hesenska, Bádenska-Württemberska, Bavorska, Porýní-Falce a Sárska), tedy z území o rozloze ca 164 tisíc km². Z hlediska kulturních okruhů, které obecně definujeme pro období, v němž byly produkovány publikované lící formy, mluvíme o části severoalpské kulturní zóny ohraničené na jihu právě alpským pohořím, na severu nordickým kulturním okruhem a vymezené uměle hranicemi současných pěti spolkových zemí. Dané území je sídelním prostorem několika

regionálních skupin starší doby bronzové, východní a západní severoalpské skupiny mohylové kultury střední doby bronzové a následně několika skupin okruhu popelnicových polí.

Vlastnímu katalogu předchází poměrně rozsáhlé úvodní pasáže. V samotném úvodu poučejšího čtenáře patrně příliš nezaujmu již mnohokrát opakované teze o zásadním významu, jaký měly aktivity spojené s metalurgickou produkcí, tedy exploatace potřebných surovin, jejich zpracování a následná distribuce, na rozvoj dopravy, směny nebo centralizaci společenských jednotek, stejně jako sdělení, že licí formy jsou ústředními prameny pro poznávání metalurgických procesů spojených s produkcí bronzových artefaktů. Zaujme naopak velmi podrobně zpracovaná kapitola věnovaná historii nálezů kadlubů na sledovaném území, která ukazuje závislost objevů nejen na faktorech geografických, ale také na dobových společenských a politických podmínkách, které určovaly podobu archeologických aktivit.

Přínosná, i když někdy informačně duplicitní, je i následující kapitola přinášející přehled relevantní literatury vztahující se k prezentovaným licím formám. Základním tématem kapitoly věnované podobě shromážděného pramenného fondu je disproporce mezi velice omezeným počtem nalezených licích forem a obrovským množstvím bronzových artefaktů, jejichž produkce je jimi podmíněna. Příčinu této nevyváženosti spatřuje autor především v možném širokém využívání technologií, jejichž stopy jsou v archeologických kontextech špatně rozeznatelné nebo téměř vůbec zachytitelné, tedy odlévání do keramických forem či technologie lití do pískové formy. Důležitým faktorem pro dochování licích forem v archeologických nálezech by tedy měl být i materiál, ze kterého byly vyrobeny. S touto úvahou souzní i fakt, že keramické formy jsou v nálezovém souboru zastoupeny nejméně, patrně proto, že jsou celkovému zničení nejvíce náchylné. Na druhou stranu tak jejich přítomnost může nasvědčovat existenci metalurgického výrobního místa v blízkém okolí nálezu. V případě bronzových forem je třeba vzít v úvahu, že opotřebené či poškozené bronzové formy bylo možno následně znovu využít jako materiál pro tavbu jiných artefaktů. Nepřekvapí tak naprostá převaha kamenných kadlubů (88 %) v nálezovém souboru. Obecně sehrává materiál výraznou roli také při identifikaci fragmentů licích forem. Nejvyšší míru rozpoznatelnosti vykazují bronzové formy, i ve zlomcích většinou dobře odlišitelné od jiných možných funkčních kategorií bronzových artefaktů té doby. Fragmenty kamenných kadlubů bez zřetelných negativů jsou identifikovatelné mnohem obtížněji. Autor předestírá, že četnost nálezů licích forem může být odvislá i od charakteru výzkumných aktivit – 60 % všech nálezů ve sledovaném území bylo získáno cílenými nebo záchranými archeologickými výzkumy.

Další pasáže úvodní části jsou věnovány podobě licích forem a aspektům souvisejícím s jejich výrobou a používáním. V této souvislosti je zdůrazněna potřeba budoucího komplexního zpracování všech kategorií nálezů, provávějících spolu s licími formami proces metalurgické výroby na daném území.

Informačně nejhodnotnější část textu, který předchází vlastnímu katalogu, představuje kapitola analyzující počty nalezišť a počty shromážděných licích forem z hlediska použitého materiálu v rámci zájmové oblasti. Následně jsou nálezy hodnoceny podle početního zastoupení v jednotlivých funkčně rozdílných kontextech (výšinná sídliště, rovinná sídliště a sídliště ve vlhkém terénu, depoty, hroby, ojedinělé nálezy), graficky opět souhrnně pro celé sledované území, ale také pro jednotlivé spolkové země. Zde je dobře patrná vazba mezi převažujícími trendy v archeologických aktivitách v daných zemích a počty nálezů z různých typů lokalit, které byly v souladu s těmito trendy upřednostňovány. Na první pohled jsou ovšem pro vzájemné srovnání zavádějící grafy, jež pracují nikoliv s poměrným zastoupením, ale s absolutními počty sledovaných kategorií nálezů. Při posuzování a porovnávání velikostí výsečí různých grafů je tak třeba mít tento autorův přístup na paměti. Naopak vysoký vypovídací potenciál mají přiložené tabulky, které přehledně hodnotí spektrum výrobků produkovaných v nalezených licích formách a v případě sídlištních nálezů dokumentují i další související stopy metalurgické výroby.

Úvodní část Overbeckovy publikace uzavírají stručné vysvětlující poznámky k použité terminologii a také chronologickému systému, který samozřejmě ve sledované oblasti odpovídá obvyklému relativně chronologickému třídění dle Reinecka.

Základním kritériem třídění sebraných licích forem v katalogu je materiál, ze kterého byly vyrobeny. Nejprve jsou prezentovány keramické kadruby, následně kovové a třetí nejobsáhlejší oddíl je věnován kamenným licím formám. Další třídění je potom odvislé od druhů výrobků v nich produkováných. Jednotlivé licí formy jsou komentovány s důrazem na náleзовé okolnosti, formální popis, typ a chronologické zařazení v nich odlitých pozitivů, zjištěné pracovní stopy, uvedeny jsou samozřejmě i obvyklé údaje o uložení a odkazy na literární zdroje. Komplexní pojetí katalogu doplňují v každém z oddílů kapitoly věnované vlastnostem materiálu, z něhož byly formy zhotoveny, jejich výroby a způsobu použití, jsou diskutovány stopy, které souvisejí s vlastní výrobou pozitivních odlitků, a nechybí shrnující kapitoly o časové a geografické vazbě dané skupiny kadrubů. V oddílu věnovaném nejpočetnější kategorii licích forem, tedy kamenných, jsou navíc přehledně zpracovány údaje o druhu horniny, ze kterých byly vyrobeny.

Podobně jako v jiných svazcích řady PBF, ani v tomto případě nechybí příslušný registr lokalit, specializované mapové přílohy a obvyklé seznamy použité literatury a sbírek, odkud pocházejí publikované nálezy. Zobrazení všech sebraných licích forem je samozřejmě vyvedeno ve vysoké technické kvalitě, na jakou jsme v tomto publikačním projektu zvyklí.

Michaelem Overbeckem předloženou publikaci je možno označit za nadstandardní práci, která komplexně zpracovává zvolené téma, a stává se tak důležitým pramenem pro další rozvoj bádání v otázkách spojených s produkcí kovových artefaktů v době bronzové.

Novátorský charakter posledních svazků řady PBF podtrhuje potom druhá část recenzovaného svazku, která pochází z pera dlouholetého duchovního otce projektu PBF Albrechta Jockenhövela. Jeho studie se věnuje licím formám, jež byly objeveny jako součást výbavy v hrobech z období od konce eneolitu po starší dobu železnou na širokém území Evropy, které sahá od Karpat do jižní Francie a od západního Balkánu po jih Švédska. Autor objasňuje, že stať je *de facto* segmentem připravované rozsáhlé studie, jež by měla prezentovat a zhodnotit všechny hroby z vymezeného časového a geografického prostoru, které obsahovaly artefakty spojené s řemeslnou výrobou. Pokud je ovšem předložená studie zaměřena primárně na licí formy, což je vzhledem k obsahu celého svazku jistě příhodné, potom zařazení některých pasáží textu působí rozpaky. Úvodní kapitoly o úloze řemesla v tehdejší společnosti, a zejména diskuse o terminologických rozdílech mezi pojmy nástroj a nářadí (*Werkzeug x Gerät* v němčině, *tool x implement* v angličtině) působí vzhledem k dalšímu obsahu studie neorganicky. Stejně tak další stručné kapitoly věnované řemeslné výrobě a problematice hrobů řemeslníků nesouznějí s hlavním zaměřením studie. Příhodnější by jistě bylo jejich využití až v kontextu proponované rozsáhlejší práce, jež má být věnována problematice všech pohřbů s hrobovou výbavou obsahující nářadí (autor hovoří, bez dalších údajů, o 518 případech).

Plně v souladu s náplní recenzovaného svazku je naopak hlavní část Jockenhövelovy studie. Komentovaný katalog přináší údaje o padesáti jistých a dalších dvou možných hrobových celcích, jejichž výbava obsahovala licí formy. Jedním z těchto možných je pak jediný takový nález z území Čech, jímž je kamenná licí forma na sekerku s lištami a na další neidentifikovatelný produkt. Kadrub pochází z mohyly č. 1 v Žákavě-Svářči a je třeba podtrhnout skutečnost, že jen díky schopnostem F. X. France, který rozpoznal možnou existenci sídlištní jámy pod mohylou v blízkosti nálezu (Franz 1988, 119, Taf. LI–LII), může být nyní hrobový kontext tohoto nálezu relativizován.

Dostupné údaje o podobě výbavy jednotlivých nálezů, obsažené v popisné části katalogu, jsou navíc představeny v přehledně uspořádané tabulce, která čtenáři velmi usnadňuje bližší orientaci ve variabilitě celého souboru.

Data obsažená v katalogu autor posléze zevrubně hodnotí. V části věnované pramenné kritice připouští, že pouze ve 30 případech je možno licí formy jako intencionální součást hrobové výbavy jednoznačně potvrdit. V případech dalších 13 kontextů nelze již doložit příslušnost ke konkrétnímu hrobovému celku. V této souvislosti zmiňuje autor opět nález ze Žákavy-Svářče a přiklání se k názoru, že pochází ze sídlištní jámy. Při důkladném čtení původního Francova popisu náleзовé situace se ovšem situace nejeví tak jednoznačně a s ohledem na podobu Jockenhövelovy determinace této druhé skupiny nálezů by analogické zařazení českého nálezu nepůsobilo nekonsensuálně. Třetí skupina je pak tvořena nálezy, jejichž spojení s konkrétním hrobovým celkem je ještě méně výrazné.

Je samozřejmé, že shromážděná pramenná báze je dobrým východiskem pro hlubší analýzu. K té také A. Jockenhövel následně přistupuje, avšak bohužel, pokud k vybrané dílčí problematice postrádá potřebná data, nahodile opouští úzkou skupinu hrobů s kadluby a neorganicky vkládá zjištění a soudy, které jsou postaveny na analýze dat z teprve se rodící studie o veškerých hrobech s nářadím. Tak je tomu např. v kapitole, která se věnuje otázkám pohlaví a stáří pohřbených jedinců nebo otázkám výskytu dětských pohřbů s příslušnou výstavou, které by podle autora měly svědčit o generačním předávání řemeslných znalostí a dovedností.

Celkově je paleta témat, jimž se studie věnuje, velmi široká. Zaoobírá se mj. specifiky výskytu hrobů s kadluby v jednotlivých oblastech Evropy a věnuje se i otázkám tělesné konstituce pohřbených jedinců. V případě diskuse o jejich společenském postavení zůstává otázkou, zda bohatá výbava mnohých takových hrobových celků musí nevyhnutelně odrážet příslušnosti těchto osob ke společenské elitě, jak autor *a priori* předpokládá.

Následují oddíly zabývající se umístěním licích forem v hrobech. Tyto formy jsou v sebraném souboru pouze keramické nebo kamenné, kovové kadluby nejsou v hrobech doloženy. Diskutovány jsou též dosažené poznatky o horninách využitých pro výrobu kadlubů a nakonec také podrobně výrobky, jejichž výrobu negativy forem dokládají. Závěr práce je věnován hrobovým nálezům dalších nezbytných pomůcek při procesu odlévání – dyznám, u nichž se zmiňuje i jejich možný symbolický aspekt, a tyglíkům. Celkově se autorovi podařilo, pro období zahrnující ca 1500 let na širokém evropském prostoru, shromáždit pouze 73 hrobů obsahujících artefakty přímo spojené s procesem odlévání kovů. To svědčí o výjimečnosti takového fenoménu. Rozhodující počet 33 hrobů obsahujících licí formy pochází z kulturní oblasti lužických popelnicových polí, další regiony vykazují v jednotlivých časových úsecích podobné nálezy pouze v jednotkách případů. Dostupná data hovoří o téměř výlučné převaze pohřbů dospělých mužů s příslušnými milodary, umístění hrobů v rámci pohřebišť nevykazuje známky úmyslné zvláštní dispozice. Dosavadní hrobové nálezy neobsahují kadluby určené k výrobě prestižních artefaktů, což je pro autora, spolu s doklady o výskytu produktů z těchto forem v blízkém okolí, dokladem o domácím původu a lokálním působení kovolitců. Pasáže, které výrazněji neoperují s daty méně podloženými v textu, vztaženými k širšímu tématu řemeslné produkce obecně, jsou jistě neobyčejně přínosné pro rozvoj poznání problematiky spojené s kategorií nálezů, jimž je věnována hlavní, Overbeckova část publikace.

Recenzovaný svazek řady Prähistorische Bronzefunde jako celek názorně demonstrovuje, k jakému kvalitativnímu posunu v celém projektu postupem času došlo. Původní koncepce Müllera-Karpeho kladla hlavní důraz na popisný katalog a precizní vyobrazení soustředěných artefaktů. Později jsou jednotlivé svazky stále častěji doplňovány o analytické a hodnotící texty podstatně rozšiřující a precizující poznatky, které s publikovanou skupinou nálezů souvisejí. Dnes již nelze uvažovat o oprávněnosti kritických výhrad některých badatelů, kteří postrádali hlubší teoretický *raison d'être* celého projektu. Naopak pravdou zůstává, že zatímco převážná většina teoretických prací těchto kritiků přestává být po nějakém čase odbornou veřejností šířeji reflektována, výstupy publikované v řadě PBF, a dozajista i tento svazek, zůstanou základním zdrojem dat spojených s problematikou bronzových artefaktů pro další generace specialistů.

Luboš Jiráň

Literatura

Franc, F. X. 1988: Štáhlauer Ausgrabungen 1890. Přehled nálezů v oblasti Úslavy, Radbuzy, Úhlavy a potoka Klabavy I, II. Ed. V. Šaldová. Praha.

Dějiny staveb 2019. Sborník vybraných referátů z konference v Plasích konané ve dnech 5. 4. – 7. 4. 2019. Klub Augusta Sedláčka, Plzeň 2019. 304 str.

Radost ze sborníku příspěvků z už dvacátého ročníku konference Dějiny staveb hořkne: tímto svazkem se uzavírá etapa, kdy o kvalitu řady dbal z postu redaktora Petr Rožmberský (1952–2019). Vyučený prodáváč bez maturity, který si na živobytí vydělával většinou dělníckými profesemi, dosáhl mimořádného renomé mezi historiky, archeology a stavebními historiky. Mnohým vysokoškolsky vzdělaným autorům prokázal neocenitelné služby, když jejich texty pozvedl nejen po formální, ale často i po věcné stránce. Ohromujícím množstvím publikací obohatil regionalistické bádání západních Čech jako málokdo. Co se týče archeologie, z jeho zásluh je třeba hlavně vyzdvihnout dlouholeté prospektorské úsilí v terénu i archívech, jež věnoval vyhledávání zaniklých středověkých a novověkých vesnic. Z těchto aktivit v současnosti vydutě též výzkumný projekt plzeňské univerzity, vedený Pavlem Vafekou. V samém ohnisku zájmu Petra Rožmberského vždy stála venkovská sídla drobné šlechty z pozdního středověku a raného novověku. Doufejme, že jeho práce bude pocítována jako závazek, třeba právě při každoroční přípravě sborníku Dějiny staveb.

Tematický rozpon referovaného svazku dosahuje jako obvykle značné šíře. Do doporučené četby pro archeology jednoznačně spadá článek *M. Volovára* (155–182), předkládajícího výsledky hloubkového průzkumu dvojice zanikajících vesnických domů z východního Slovenska. Jedná se o autenticky dochovaná stavení rámové konstrukce. Byť obě vznikla „teprve“ na přelomu 19. a 20. století, z konstrukčně-typologického hlediska vykazují řadu rysů navazujících úzce na pozdně středověkou stavební kulturu. Jeden z domů je příkladem rámové konstrukce se svislými drážkami pro upevnění hrubě opracovaných kmínků, kladených na sraz. U druhého domu slouží rámová konstrukce jako výztuha pletených stěn. V obou případech jsou dřevěné prvky zakryty silnými vrstvami mazanice. Autor článku vybavil velkým množstvím dokumentace, obzvláště podařené jsou axonometrické nákresy celé soustavy dřevěných konstrukcí, včetně detailních zobrazení tesařských spojů. Tyto „anatomické“ obrázky mohou posloužit archeologům jako vodítko při interpretaci nálezových situací a otisků na mazanicích, a to v mnoha oblastech střední Evropy.

Tradičně silně jsou zastoupeny materiálové příspěvky o hradní architektuře. Historik *D. Janiš* a stavební historik *J. Štětina* (135–154) se společ-

ně věnují dějinám a stavebním proměnám kroměřížské rezidence olomouckých biskupů. Pojednávají o pozůstatcích gotických a renesančních konstrukcí, uchovaných ve zdech barokního zámku a odkrytých ve výkopech na nádvoří a v parkánu. Zvláště cenné jsou nové poznatky o stavebních etapách za episkopátu Stanislava Thurza (1496–1540), kdy se hrad proměnil v jednu z nejhonosnějších rezidencí Moravy. Z této doby se v relativně uceleném stavu dochovala pouze mohutná branská věž, nyní je možné částečně rekonstruovat soudobou zástavbu v jejím sousedství.

Hned dvěma články do sborníku přispěl *R. Vrla* (9–16; 39–48). Předmětem jeho pozornosti jsou dvě hradní zříceniny v okrese Šumperk, u obou je potřeba detailního průzkumu vyvolána záchranými úpravami degradovaných torz zdí. Autor seznamuje s objevy učiněnými při výkopech v jádru hradu Hoštejna, kde se mu podařilo částečně rekonstruovat půdorys paláce. Napodruhé pojednává o zbytcích raně novověké zástavby v někdejšímu jádru hradu Rabštejna. Tyto aktivity z 2. poloviny 17. století interpretuje jako reakci způsobenou strachem z tureckých tažení, byť reálně nikdy neohrožujících podhůří Jeseníků. Konkrétně se domnívá, že vrchnost měla v úmyslu vybudovat na troskách středověkého hradu vojenský opěrný bod a současně refugium.

Dva příspěvky dodal také *J. Varhaník* (49–52; 105–110). Oba koncipoval jako pobídky k diskusi. Jednak zdůvodňuje, proč lze připustit, že hrotitá zazděná arkáda v dnešním sklepním prostoru paláce jihočeského hradu Rožmberka může představovat stopu po bráně. A pak se pouští do debaty nad problematikou, která ho zajímá dlouhodobě, a sice úlohou palných zbraní při obraně středověkého hradu. Tentokrát se zabývá střeleckými podlažními bříťové věže předsumuté bašty Českého Šternberka.

Jan Kypta

Petr Elbel – Libor Jan – Jiří Jurok a kol.: Z počátků husitské revoluce. K výročí svčení husitských kněží na Lipnici v roce 1417. Knižnice Matice moravské 47. Matice moravská, Brno 2019. 380 str.

Označení trojice historiků za hlavní autory knihy, uvedeno na jejích deskách, je účelově motivované současným systémem hodnocení vědy. Nejedná se o monografii, nýbrž o sborník, přičemž jmenování se zhostili role editorů. Náplň publikace představuje 15 příspěvků, jež odezněly na husitologické konferenci konané v roce 2015 na hradě Lipnici. Poněkud matoucí je i název sborníku, protože chronologický rozkmit článků poměrně

výrazně přesahuje první roky husitské revoluce, a to oběma směry. Po tematické stránce jsou příspěvky naopak poměrně sevržené. Naprostá většina autorů se zabývá vojenskými aspekty a sociálními dopady husitské revoluce a domácích konfliktů během vlády Václava IV.

Sborník z hlediska badatelských preferencí se trvá v mantinelech dosavadního výzkumu. Většina článků je pozitivisticky laděna jako přehledy pramenných zmínek. S ohledem na poctivou pramennou kritiku je lze v úhrnu označit za bezpečnou oporu dalšího výzkumu, ovšem s minimem metodických inovačních podnětů. Nepopiratelný přínos sborníku tkví např. ve velkém množství nových, převážně prosopografických poznatků k problematice tzv. bojových družin. Zpřesňujících kontur nabývají nejen biografie konkrétních velitelů z řad nižší šlechty, ale i rekonstrukce jejich klientelistických vazeb k příslušníkům panského stavu. Mezi těmito pramennými sondami patří k nejzdařilejším příspěvek o členech dvou generací zemanského rodu Hertvíků na Rušinově, původem z Chrudimska. Kromě obligátního tématu majetkového a mocenského vzestupu příslušníků nižší šlechty v době „vymknuté z kloubů“ totiž zohledňuje i trpký úděl poddaných, vystavených permanentnímu násilí, na němž se aktivně přičinila i vlastní vrchnost.

Archeologii zastupují tři příspěvky. Pozornost *J. Musila* (64–86) je upřena k zřícenině hradu Stránova, jenž leží na Chrudimsku. Autor prezentuje přesné zaměření lokality spolu s novějšími kovovými nálezy z detektorového průzkumu. Meritem jeho sdělení je spekulace, že terénní relikty na předhradí a předpolí mohou souviset s tábořištěm bojové družiny, umístěným z bezpečnostního důvodu mimo hradní jádro. Různotvaré jámy ani jiné objekty však vůbec ničím neevokují vojenské ležení. Jediné východisko autorových úvah proto představují nálezy militarií. Tento argument je však hodně chatrný, protože z celého prostoru hradu a jeho bezprostředního okolí zatím pochází pouhých deset artefaktů, které lze označit jako součásti vojenské zbroje. Jejich spektrum je naprosto běžné pro hradní prostředí obecně. Autorovy úvahy působí jako plané spekulace i vzhledem k absenci písemných zmínek o působnosti bojové družiny na Stránově.

Naopak přínosný je příspěvek *M. Sýkory* (310–339), věnovaný hradu Ronovu u Přibyslavi, který před husitskými válkami i během nich sloužil jako útočiště bojových družin, což tentokrát jednoznačně vyplývá z velkého množství písemných zmínek. Autora nutno ocenit hlavně za detailní zaměření lokality včetně celého složitého systému zemních fortifikací kombinovaných s několika rybníky. Vznik této mohutné bariéry autor důvodně

klade do pokročilého 15. století. Tehdy totiž bylo nutné výrazně posílit obranyschopnost hradu, jehož umístění v říčním údolí se v éře rozvoje dělostřelby stalo velkou slabinou kvůli řadě převyšujících poloh v blízkém okolí. Z typologického hlediska je pozoruhodná zemní fortifikace vysunutá do svahu nad hradem. Autor právem upozorňuje, že tento útvar se podobá tzv. velitelským stanovištím v areálech soudobých vojenských ležení. Vzájemnou spojitost spatřuje v dimenzích a půdorysech zemních flankovacích prvků. Stejně důkladně jako mimořádnému fortifikačnímu systému se autor věnuje i pozůstatkům zástavby hradního jádra. Z celé řady zjištění, která zde učinil, vyniká hlavně nález reliktu teplovzdušného otopného zařízení v suterénu paláce.

Třetím autorem z řad archeologů je *L. Belcredi* (199–240), předkládající další dílčí zprávu o systematickém archeologickém výzkumu hradu Skály, situovaném mezi Poličkou a Novým Městem na Moravě. Tentokrát se věnuje zániku sídla, k němuž došlo v důsledku úspěšného dobývání roku 1440. Proti hradu, do jehož areálu se uchýlila družina sirotků po bitvě u Lipan, vytáhlo vojsko tvořené několika spojenými kontingenty měst a šlechty. O vlastní vojenské akci písemné prameny mlčí, souvislosti lze pouze dedukovat podle dochované smlouvy o vydání hradu za výkupné. Že se dohoda neuskutečnila, jasně vyplývá z četných stop lítého boje, odhalených archeologickým výzkumem jak v areálu hradu, tak jeho bezprostředním okolí.

Po stránce pramenné kritiky je článek o zániku hradu Skály značně disproporční. Na úkor patřičně detailního popisu a kritického rozboru náleзовých situací hypertrofuje výklad o průběhu dobývání. Autor vyčlenil pět fází boje, jejichž domnělý průběh obsáhle líčí. Styl výkladu nemá daleko k větštině. Z distribuce kamenných koulí autor odvozuje, kde přesně a po kterou konkrétní fázi obléhání stála konkrétní děla (celkem uvažuje o čtyřech kusech), jež útočníci prý až čtyřikrát přemístili v průběhu dobývání. Domnívá se, že v konečné fázi boje děla posunuli až do vzdálenosti 20 m od fortifikace hradního jádra, a to včetně bombardy. Příslušné výkladové pasáže však místy připomínají úryvky z historického románu z dob romantismu. Některé úsudky, jako třeba že muži pověřeni transportem děla „uměli neuvěřitelně rychle překonávat nejrušnější překážky včetně příkopů a snad tedy i kamenů“ (s. 220), znějí vskutku neuvěřitelně.

Autorova představa, že obléhatelé bombardu dovlekli až těsně k hradnímu jádru, je sama o sobě absurdní vzhledem k parametrům balistické křivky takové zbraně. Bizarní je i jeho domněnka, že děla instalovali na rozměrné kameny vystupující

poměrně vysoko z povrchu terénu. To by pak lafetu museli velmi složitě ukotvit, aby dělo nespadlo zpětným rázem po výstřelu. O balistice středověkých děl není v článku ani zmínky, odkazy na literaturu týkající se dobové taktiky obléhání také scházejí. Přesto autor pravidelně prokládá své spekulace formulacemi, že se přidržuje jakéhosi obecného názoru v literatuře, např. když tvrdí, že „dobyť 1. předhradí umožnilo obléhatelům podle navykých způsobů obléhání přesunout děla na val, což bývá považováno za závěrečnou fázi boje“ (s. 223). Znovu tane na mysl otázka, jak by na relativně úzké koruně valu dokázali útočníci zabezpečit lafetu děla proti pádu ze svahu, nemluvě o nesnázích při jeho obsluze.

Lze-li připustit, že některé terénní reliktu na předpolí, vzdálené od hradního jádra ca 100 m, mohou souviset s činností obléhatelů, jak se autor domnívá, vyvstává otázka, proč v článku chybí jejich dokumentace v patřičném měřítku. Zobrazeny jsou pouze na hodně schematickém celkovém plánu lokality, a to jen pouhými značkami. Pochybnosti vzbuzuje i autorova suverénnost při jejich interpretaci, když v daném prostoru přesně rozlišuje mezi reliktu (hodně předsunutých) obranných pozic obránců a reliktu okopů útočníků, přitom tyto jsou od sebe vzdáleny jen několik málo metrů. Obrazový doprovod Belcrediho článku je vůbec svérázný. Mnohé plány jsou spíše schémata než dokumentací v pravém smyslu slova. Jako celkový plánek hradního okolí, do něhož autor vyznačil šipkami směry útoků obléhatelů v prvních fázích boje, je použita mapa polesí z roku 1813. Je k nevíře, že s něčím takovým se lze setkat v době přelomového rozvoje zobrazovacích a dokumentačních technik zemského povrchu.

Není pochyb o mimořádném výpovědním potenciálu zánikového horizontu hradu Skály. Otázkou je, zda kvalita výzkumu odpovídala výjimečným nálezovým situacím. Nezbyvá než vyčkat monografického vyhodnocení, k němuž autor – zdá se – spěje. Dostupná dokumentace zatím neumožňuje kontrolovat autorovy smělé vývody o průběhu dobývání hradu.

Jan Kypka

Der Erdstall. Fachzeitschrift für Erdstallforschung und Montanarchäologie 45, 2019. Vydal Arbeitskreis für Erdstallforschung e. V. ISSN 0343-6500. 56 str.

Časopis sdružující zájemce o lidmi vyhloubené podzemní prostory, především z Německa a Rakouska, spolupracuje s podobně zaměřenými spolky z Francie a Belgie. Je otevřená spolupráci

s dalšími zájemci také z východní Evropy. Změna podtitulu časopisu naznačuje příklon k odbornosti a rozšíření zájmu na archeologii těžby.

V úvodu je představen několik let připravovaný projekt na otevření „Europäische Erdstall-Forschungszentrum“ v bavorském Neukirchen-Balbini. Pro tyto účely se podařilo zrekonstruovat selskou usedlost s podzemním lochem, který byl kvůli zpřístupnění sanován. V budově se nachází expozice prezentující dokumentaci a nálezy z Německa, Rakouska a České republiky. Součástí je i přednáškový sál, archiv a knihovna. Ambicí zřizovatelů je zřídit zde středisko pro dokumentaci podzemních, lidskou rukou vytvořených prostor v Evropě. Spolupráce s českými badateli je vítána.

Z obsahu: *Birgit Symader: Besuchererdstall Rabmühle (25–30).* Sanace podzemní chodby s nálezy keramiky z 11. století. Počítá se se zpřístupněním objektu pro veřejnost. *Theo Männer – Otto Reimer – Michael Fleischmann: Erdstall in Neukirchen-Balbini Hs.-Nr. 6, Lkr. Schwandorf (35–37).* Odkryv a dokumentace nevelké podzemní prostory (délka 5,2 m) s nálezy keramiky. *Werner Endres: Keramikfunde aus dem Erdstall Neukirchen-Balbini, Hs.-Nr. 6, Landkreis Schwandorf (38–46).* Katalog a vyhodnocení nálezů keramiky oxidáčně i redukčně pálené, bez polevy i s polevou, datované do 17. až počátku 20. stol., s maximem v časovém úseku 1700–1750.

Josef Unger

Mária Hudáková – Matúš Hudák – Juraj Timura a kol.: Archeologický výskum v polohe Hozelec-Dubina. Múzeum Spiša, *Spišská Nová Ves 2019.* ISBN 978-80-85173-32-1. 167 str. se 41 obr., 31 tab., plány.

Je potěšitelné a bohužel vzácné, když terénní výzkum je hned v následujícím roce dvojязыčně publikován na vysoké grafické úrovni včetně potřebných expertíz. To se podařilo spišskému muzeu, kde bylo po čtyřicetileté přestávce vytvořeno systematické místo archeologa.

Po úvodu ředitelky Zuzany Krempaské následuje geologická charakteristika širšího okolí naleziště od téže autorky. Miroslav Števík napsal kapitulu zařazující lokalitu do širších historických souvislostí. V třetí kapitole tři hlavní autoři popsali průběh archeologického výzkumu. Sondou byl proťat nepříliš výrazný val vymezující z horského hřebene ostrožnu. Pro tento terénní útvar se lépe hodí termín násp, který autoři také někdy používají, protože se nejednalo o rozvalenou konstrukci, ale navršenou zeminu z okolí, která byla zpevněna kameny, především na přední i zadní straně. Na

temení bývala patrně palisáda nebo polský plot, po nichž se nedochovaly stopy. Důležitý je poznatek, že před náspem se nenacházel příkop. Označení tohoto terénního útvaru jako opevnění je problematické; spíše by se hodil termín ohrazení, umožňující širší interpretaci. Absence datovacího materiálu vedl k detektorovému, pečlivě dokumentovanému výzkumu v okolí, který přinesl řadu nových poznatků, přestože existují známky toho, že místo bylo již dříve navštíveno „detektoráři“. Pro lepší orientaci v terénu by jistě čtenáři posloužil celkový vrstevnicový plán lokality.

Ojedinelý nález obsidiánového úštěpu v tělese náspu posoudila z širší perspektivy Jana Mellnerová Šuteková, která konstatuje, že již v neolitu nebo eneolitu se v lokalitě pohybovali lidé.

Maximální pozornost je věnována nálezu bronzových předmětů, které zpracovali hlavní autoři publikace. Na základě typologicko-chronologické analýzy jsou předměty datovány do stupňů B D – Ha 1 a interpretovány jako součást ženského oděvu, nejpravděpodobněji zdobená pokrývka hlavy, případně opasku. Rekonstrukce tohoto artefaktu je vyjádřena graficky. Peter Bárta podrobil chronometrické analýze vzorek kůže z tohoto artefaktu. Zjistil, že u jednoho vzorku došlo ke kontaminaci moderním uhlíkem, ale druhý vzorek poskytl údaje, které jej zařazují do doby bronzové (1782–1287 BC s 92,5% pravděpodobností). Materiálového výzkumu se ujal Martin Hložek, který použil metodu rentgenovou, rentgenovo-fluorescenční, výzkum skenovacím elektronovým mikroskopem a energo-disperzním analyzátozem. Potvrdilo se, že do země byla uložena kompletní ozdoba, ke které byly připojeny koženými řemínky jednotlivé bronzové segmenty.

Nálezy z doby laténské a římské posoudil Dominik Repka. Drtivou většinu nálezů z detektorového průzkumu ovšem tvoří předměty ze středověku a novověku, kterým se věnovali opět hlavní autoři publikace. Zábývali se noži, militárii, ostruhami, podkůvkami na obuv, přezkami, spínadly, prsteny, dýmkou, koňskými i volskými podkovami, součástmi vozů, klíči, závěsy dveří, hřebíky, srpem a několika zlomky keramických nádob. Pro datování jsou důležitá militaria, užeji datovatelná do 14.–15. století. Autoři interpretovali situaci jako lehké polní opevnění využívané mobilní vojenskou jednotkou. V této souvislosti bychom očekávali větší pozornost vztahu této lokality k nedalekému Zámčisku. K tomu lze dodat, že by bylo možné uvažovat i o jiném využití lokality ve středověku, např. jako místa souvisejícího s cestou, kde byl vymezen prostor pro dobytek. Mezi nálezy z 20. stol. zaujme část odznaku československé horské brigády, zásobník a náboje z roku 1938 i další projektily.

Knižka v slovenské a anglické verzi s kvalitní dokumentací nalezeného inventáře ukazuje, jaké mohou být výsledky dokumentovaného detektorového průzkumu. Vůbec nevádí, že výzkum nastolil další otázky, což je běžná praxe vědecké práce, a autorskému kolektivu tak lze jen přát další zajímavé objevy.

Josef Unger

Václav Matoušek – Milan Sýkora (eds.): Válečné události 17.–19. století z interdisciplinární perspektivy. Togga, Praha 2018. 302 str.

Knižka je sborníkem 11 příspěvků k proslavených roku 2017 na stejnojmenné konferenci, již v Praze uspořádala Fakulta humanitních studií UK. Bez výjimky se jedná o materiálové články, z nichž většina tenduje k regionalistice. Vědecký potenciál pojednávané látky naznačuje rámcující text V. Matouška, rozdělený na uvozující pasáž a závěrečné shrnutí. Autor v kontextu českých zemí stručně nastiňuje genezi výzkumu vojenství novověku a počínajícího průmyslového věku, přičemž apeluje na co možná nejširší mezioborovou spolupráci. Současný stav domácího bádání, reprezentativně zrcadlený v souboru otištěných příspěvků, však jen málo koresponduje s Matouškovými vizemi. Autorovým výrokům o dynamicky se rozvíjejícím studiu sice nelze upřít platnost, leč už jen profesní skladba příspěvů budí jistě rozpaky. Naprosto mezi nimi převládají archeologové, což se jasně promítá na obsahu publikace.

V titulu sborníku deklarovaná širší oborová perspektiva ve skutečnosti jen minimálně přesahuje obzory tradičně pojatého výzkumu hmotných památek válečných událostí. Dominantní směr tedy představuje evidence a dokumentace polních fortifikací. Smysluplnost této pionýrské badatelské činnosti je nepochybnitelná, zvlášť když zatím chybí byt' jen elementární představa o kvantitativní stránce pramenné základny. Až časem se ale ukáže, zda se plody zájmu o archeologii novověkého vojenství, zájmu, který se teprve nyní probouzí v patřičné míře, podaří zužitkovat jakožto předmět skutečného mezioborového dialogu. Přes Matouškovy optimisticky laděné proklamace se dostává spíše pocit skepse. Archeologům se nepochybně bude dařit upřesňovat představy o topografii bojišť a průběhu bojových akcí. A při detektorové prospekci objeví ještě mnoho působivých artefaktů. Mimo tento rámec prostého zmnožování faktografie ale existuje jen málo styčných bodů pro diskusi nad širšími tématy. Výpovědní potenciál hmotných stop konfliktních událostí je limitován řadou faktorů. Tužemskému bádání by prospělo, kdyby V. Matoušek

vyztužil své teoretické úvahy odkazy na zahraniční vzory mezioborového výzkumu vojenství, ideálně na příklady úspěšných interpretací archeologických pramenů optikou kulturní a sociální antropologie, popř. sociální historie.

V referovaném sborníku má k Matouškovým vizím nejbližší obsáhlý příspěvek *J. Crkala a M. Sýkory* (55–92) o dřevozemní fortifikaci vybudované pro potřeby kontroly a hájení přechodu Krušných hor u městečka Přísečnice. Svému účelu sloužila v letech 1639–1642, přičemž vznikla z popudu představitelů městských obcí Kadaně, Chomutova a Žatce. Města se zavázala k osazení šance vojenskou posádkou a k jejímu průběžnému zásobování a vyplácení žoldu. Autoři shromáždili řadu písemných pramenů, které v mimořádném detailu přibližují peripetie spojené s vleklou výstavbou pevnůstky a vydržováním posádky. O vojenské realitě jsou ze všeho nejvíce výmluvné zprávy o obsazení šance švédskými oddíly roku 1642, před nimiž obránci uprchli, aniž by došlo k přímému střetu. Hrůzné rozměry války dokreslují dokumentované zločiny, včetně vražd, jichž se odvedenci na šancích dopustili na místním obyvatelstvu. Mikrosvět života v průsmyku, plasticky zachycený písemnými prameny, v detailech významně dokreslují výsledky archeologického výzkumu. Autoři provedli precizní zaměření pevnůstky, která svým nepravidelným tvarem jen málo odpovídá učebnicovým příkladům geometrických vojenských objektů třicetileté války. Tuto skutečnost vysvětlují specifickými okolnostmi vzniku šancí, konkrétně tím, že na výstavbě se podíleli většinou lidé bez vojenských zkušeností. Sondy položené napříč obvodovou fortifikací a na vnitřní ploše přinesly kromě důležitých poznatků o způsobu výstavby zemních náspů i doklady existence prostého dřevěného obydlí s otopným zařízením, v jehož plášti byly osazeny reliéfně zdobené kachle. Ty mají velký význam pro debatu nad chronologií renesančních motivů, některé jsou totiž zhotoveny portréty Ferdinanda I. datovatelnými již do 2. třetiny 16. století. Nálezy od Přísečnice tedy představují další doklad dlouhodobého používání kamnářských forem.

Bojiště třicetileté války se týkají ještě čtyři příspěvky. *M. Konrádová* (11–30) pojednává o topografických souvislostech oblehání Českých Budějovic v letech 1618–1619. Při rekonstrukci primárně vychází z dobové panoramatické grafiky, na níž jsou zachycena uskupení obou bojujících stran s reálným krajinným pozadím. *K. Blažková, Z. Šámal, P. Hrnčířík a J. Čibera* (31–54) referují o výsledcích dlouhodobého průzkumu bojiště z roku 1620 u Rakovníka. Většinou opakují závěry, které nedávno obšírně rozvedli v samostatné monografii.

Nad rámec už zveřejněných informací stručně zmiňuji čerstvé detektorové nálezy. Naproti tomu příspěvek *V. Matouška* (93–114), který také úzce navazuje na svou knihu o jednom konkrétním bojišti, je podstatným doplňkem už publikovaného. Autor se vrací k interpretaci terénních stop vojenských akcí z roku 1647 u západočeské Třebele. Nyní předkládá k diskusi výsledky sondáže na vrcholku jednoho z kopců v prostoru bojiště. Kóta byla zkoumána proto, že přibližně koresponduje s polohou dělostřelecké baterie na dobové panoramatické grafice. Složitá nálezová situace ale nedovoluje jednoznačné závěry. Autor usuzuje, že temeno návrší bylo upraveno jako baterie okrouhlého tvaru. Předmětem zájmu *A. Knápka* (115–134) je torzovitě dochovaná, poměrně rozměrná reduta mezi Ledčím nad Sázavou a Golčovým Jeníkovem. Autor ji kvůli absenci písemných zmínek datuje jen odhadem do třicetileté války, přičemž uvažuje o kontrolním a operním stanovišti na trase důležité komunikace.

Z tematické jednotvárnosti sborníku se vymyká příspěvek *K. Andresové* (135–173), která se specializuje na staré tisky. Její článek je koncipován jako návod ke studiu vojenských příruček vydaných v letech 1550–1650 ve střední Evropě, a to hlavně titulů pojednávajících o budování polních táborů. Autorka představuje autory klíčových naučných spisů. Přehledně třídí jejich díla podle obsahu a vysvětluje, jaké aspekty vojenství lze jejich prostřednictvím zkoumat. Dostupnost těchto pramenů se každým rokem zlepšuje díky digitalizaci historických knihovních fondů po celé Evropě.

Polní fortifikace 18. století jsou tématem tří příspěvků, shodně pojednávajících o lokalitách v severovýchodních Čechách. *L. Procházka* (175–192) se zabývá pozůstatky pohraničního obranného systému, vybudovaného na Broumovsku v průběhu sedmileté války v letech 1758–1762. V lesních tratích se mu podařilo identifikovat několik úseků liniových, různě zalomených náspů. Z porovnání s historickými mapami však vyplývá, že se jedná jen o malou část rozsáhlého fortifikačního systému. *P. Drnovský s P. Hejhaelem* (193–207) informují o ambiciózním badatelském projektu, jehož výsledkem má být komplexní rekonstrukce a zmapování pozůstatků tzv. Lacyho fortifikačního systému, který vznikl během války o bavorské dědictví v letech 1778–1779. Impozantní rakouská obranná linie, sestávající ze stovek různotvarých zemních prvků, se táhla od Podkrkonoší až na Chrudimsko. I v tomto případě představuje rešerše historických map klíčové východisko terénního průzkumu. Jeden z úseků tohoto systému byl čerstvě narušen výstavbou dálnice směřující od Hradce Králové

k Jaroměři. Předběžnou zprávu o tomto odkryvu podávají *L. Rytíř* a *E. Schimerová* (209–218). Prozkoumána byla jedna luneta (příkop vedený ve tvaru písmena S). V těsném okolí fortifikace se pak prostíralo vojenské ležení, jak autoři interpretují větší množství jam s novověkou keramikou.

Problematika vojenství 19. století je zastoupena dvěma příspěvky. *M. Holas* (219–234) souhrnně prezentuje archeologické nálezy z východních Čech, které lze klást do souvislosti s prusko-rakouskou válkou roku 1866. Uvádí objevy několika masových hrobů a informuje o výsledcích detektorové prospekce v prostoru bojiště u Náchoda. *M. Král* (235–251) předkládá dílčí poznatky z průzkumu pohraničního systému zemních fortifikací v Beskydech, známého pod označením Jablunkovské šance. Příspěvek připomíná (a jen nepatrně maže) jeden z velkých dluhů české archeologie a historiografie. O mimořádném souboru památek, z nichž nejvíce vyniká mohutná hvězdicová pevnost v Mostech u Jablunkova, existuje poskrovnu článků, bez výjimky na úrovni vlastivědného bádání. Komplexní monografie je v nedohlednu.

Jan Kypita

Zbyněk Moravec: Kachlový soubor z Kostelního náměstí v Ostravě. Ostravské muzeum, Ostrava 2019. 164 str.

Středověká kamnářská tvorba českého Slezska a severu Moravy byla ještě před patnácti lety velkou neznámou. Specializované bádání je v těchto regionech stále na samém začátku, díky několika publikacím z poslední doby ale přece jen máme alespoň základní představu o motivickém rejstříku a stylovém rázu zdejších gotických kachlů. Dostupnou pramennou základnu zásadním způsobem obohacuje referovaná monografie, jež přináší komplexní vyhodnocení jednoho obzvláště důležitého nálezu pozůstatků kamen. Objev hromadného souboru gotických kachlů byl učiněn v roce 2015 při archeologickém výzkumu v historickém jádru Moravské Ostravy, konkrétně v relativně širokém liniovém výkopu na náměstí u farního kostela.

Pojednáváný soubor je výjimečný nejen po kvantitativní stránce, ale i okolnostmi deponování. Pokud vím, obdobu nemá skutečnost, že trosky kamen posloužily ke zpevnění povrchu terénu v komunikačně hodně exponovaném prostoru. Jak autor obšírně vysvětluje, kachle byly v souvislé ploše rozprostřeny na nečistotách nanesených na vrstvě valounů. Přestože se dochovaly ve značně fragmentárním stavu, řadu exemplářů se podařilo slepit do podoby větších torz. Většinu zastoupených výzdobných motivů je proto možné uceleně

rekonstruovat, a to i díky analogiím, jež autor dohledal v literatuře a ve sbírce místního muzea.

Kniha dodržuje tradiční strukturu prací svého žánru. Po popisu a interpretaci náleзовých okolností následuje obsáhlý katalog kachlů, uspořádaný podle ikonografického klíče. V souboru naprosto dominují komorové exempláře, a mezi nimi především výrobky velkého obdélného formátu. Podíl zlomků nádobkových kachlů nedosahuje ani jednoho procenta. Co se týče ikonografické škály výzdoby, převládají náboženské výjevy, ve velkém počtu jsou přítomny i heraldické motivy. V souboru je zastoupeno hned několik motivů z cyklu klanění sv. Tří králů, jejichž přesné analogie, autorem pečlivě zmiňované, se vyskytují od českého Slezska přes Moravu až po Dolní Rakousko a jihovýchodní Čechy. Na tomto širokém území se jednotlivé motivy betlémské série šířily v unifikované podobě, jedná se ale o hodně různorodou směs výrobků co do kvality řemeslného provedení. Ostravské ukázky patří do méně kvalitní produkce. Celou řadu blízkých analogií autor uvádí i k dalším motivům. Zřetelně se ukazuje, že gotická kamnářská tvorba moravsko-slezského pomezí měla těsné vazby k oblastem položeným k jihu a východu. Příslušný výtvarný okruh sahá přinejmenším na střední Slovensko.

Zastoupené heraldické motivy, stylově jednotně pojednané, vybízejí k obecné diskusi, podle jakých kritérií lze v erbech vyobrazených na stěnách kamen spatřovat symboly konkrétních politických a společenských vazeb, nebo naopak dekor bez hlubšího významu. Ostravský příklad patří spíše do druhé skupiny. Znakovou přehlídku autor označuje jako galerii slechtických erbů, zároveň ale upozorňuje na výrazně zkomolený ráz některých figur i klenotů. Jeden z erbů lze dokonce označit za fiktivní. Obligátní je přitom skutečnost, že identifikovatelné erby náležejí starobylým rodům panského stavu. S dekorativním rázem heraldické výzdoby není v rozporu přítomnost jasně identifikovatelného erbu zdejší vrchnosti – pánů z Boskovic.

Katalog kachlů vítaně oživují kvalitní reprodukce soudobých ikonografických analogií zahraniční proveniencie, které pocházejí z výzdoby knih a grafických listů. Prezentované paralely ovšem autor využil toliko jako ilustrační doprovod, nepokusil se je využít za účelem hlubší interpretace ideových zdrojů výzdoby kachlů, byť se to přímo nabízí u tzv. žánrových motivů. Dokumentace ostravských kachlů je bez jasného pravidla provedena buď kresebně, nebo fotograficky. Nadbytečné jsou četné tabulky s kresbami drobných zlomků, pakliže se jedná o reliéfy dochované v mnohem větším rozsahu na slepených torzech.

Autor kachle datuje na základě nálezového kontextu a podle stylového rázu výzdoby na přelomu 15. a 16. století. Pravděpodobnější však je, že pocházejí z pokročilé 1. třetiny 16. století. To, že mohou spadat až do úplného závěru gotické kamnářské tvorby, napovídá jedna zastoupená morfologická skupina kachlů, již autor opomněl zohlednit při dataci souboru. Tímto poměrně citlivým chronologickým ukazatelem jsou výžlabkové římsové kachle, zvláště jsou-li tak výrazně profilovány jako předmětné ostravské.

Vzhledem ke způsobu deponování kachlů je zbytečné diskutovat o sociálním kontextu. Autor přesto zešířka spekuluje, že kamna mohla patřit k výbavě blízké fary, popř. kostelní sakristie, načež podotýká, že lze připustit i původ z některého z měšťanských domů. Neřešitelnou otázkou také je, zda nalezené kachle představují destrukci jednoho kamnového tělesa, nebo několika těles.

Referované publikaci je třeba přiznat velký význam pro specializované bádání. Nelze se ale ubránit dojmu, že by jí bývala velmi prospěla podstatně zhuštěnější forma časopiseckého článku. Stačilo by vypustit nadbytečné kresby a tabelární přehledy, na závadu by nebylo ani výraznější zmenšení kreseb a fotografií kachlů. Výkladu citelně schází zásahy zkušeného redaktora. Autor se často opakuje, do omrzení rozvádí plané spekulace, citační aparát zatěžuje bezúčelnými odkazy. Při interpretaci tak jednoduché nálezové situace není důvod dovolávat se prací typu Neustupného *Metody archeologie* či Macháčkovy *Studie o velkomoravské keramice*.

Co je však autorovi nutné vytknout především, jsou nejasné formulace ohledně celkového počtu nalezených kachlů. Otazník vyvstává nad logikou konstatování, „že celkově bylo vyhodnocováno na 424 exemplářů, přičemž se dbalo na to, aby do souboru nebyly zařazeny dva nebo více zlomků, které očividně přináleží jednomu kachli,“ jestliže o pár řádek níže stojí, že „z výše uvedeného počtu bylo možné vyhodnotit 228 kusů“ (s. 18). Když zbylých 196 kusů nebylo možné posuzovat, kde bere autor jistotu, že tyto nepatří k oněm 228 kusům? Stejně rozpaky budí i početní údaje u jednotlivých kachlových hesel.

Jan Kypta

Giulio Palumbi – Isabella Caneva (eds.): The Chalcolithic at Mersin-Yumuktepe. Level XVI Reconsidered. Ege Yayınları, İstanbul 2019. ISBN 978-605-7673-00-8. 192 str.

Polykulturní lokalita Mersin-Yumuktepe v dnešním jižním Turecku na území historické

Cilicie patří mezi nejznámější lokality tzv. telového typu na Blízkém východě. Vděčí za to výzkumu britské expedice, vedeném Johnem Garstangem od druhé poloviny 30. let minulého století, které se krátkodobě zúčastnil i např. V. G. Childe (*Garstang 1953*). J. Garstang si tehdy z testovaných lokalit vybral pahorek ležící v tiché krajině ve vzdálenosti 1,5 km od původního města Mersin (v současnosti se nachází uvnitř téměř milionové aglomerace). Dnes už víme, že jeho rozhodnutí bylo správné, protože tato lokalita, ač dnes na povrchu poznamenaná zničující úpravou do parkové podoby, se v nižších partiích vyznačuje dobře zachovalými nálezovými situacemi z několika období. Leží ve strategickém komunikačním směru mezi Anatolií a Sýrií. To dokládá řada nálezů již od nejstarších dob. Jsou zde prvky původem jak z východního pobřeží Středozemního moře (např. keramika nebo tzv. hliněná či kamenná pečetidla), tak z centrálního Turecka (např. obsidián).

Jakkoli bylo původní chronologické členění lokality vytvořené Garstangem v hlavních bodech správné (*Garstang 1953*, 2), došlo po přelomu tisíciletí na základě záchranných výzkumů (později testovacích sondáží) k zásadní revizi a posléze i k reinterpretaci některých dřívějších závěrů (shrnutí viz *Caneva – Sevin eds. 2004*).

Už nejstarší horizont osídlení, který je datován do neolitu a dosahuje mocnosti až 12 m, přinesl zajímavá zjištění o migrantech z východu, využívajících smíšené zemědělství, kteří se zde usadili a zpočátku převážně ignorovali místní přírodní zdroje (*Caneva 2012*). Jde o jeden z nejstarších dokladů chovu plně domestikovaných čtyř hlavních druhů hospodářských zvířat – ovcí, koz, dobytka a prasat. Na druhou stranu už od nejstaršího horizontu naprosto převažuje mezi surovinami pro výrobu štípané industrie obsidián ze středního Turecka, z Kapadocie (*Caneva – Köroğlu 2010*).

Velmi zajímavé je osídlení ze staršího chalkolitu (Garstangova úroveň XVI; absolutně datovaná do 5000–4200 cal. BC), označené jako tzv. Citadel tradition (kultura Ubaid). Reprezentuje ho totiž mohutné opevnění z nepálených cihel na kamenných základech, chránící vnitřní zástavbu v horních partiích telu. Ostatní architektura je výhradně z nepálených cihel. Právě do této úrovně osídlení se koncentrovaly záchranné archeologické práce, poté ověřovací sondáže starých výkopů a v posledních desetiletích testovací sondáže vedené Isabellou Caneva (Università Salento, Lecce) s jejím italsko-tureckým týmem. Výsledky spolupráce dvanácti specialistů jsou publikovány v recenzované knize.

Pro Evropana jsou po interpretační stránce zajímavé informace už v úvodních kapitolách knihy

(s. 10–12), shrnující představy o socio-ekonomických a socio-politických proměnách společnosti (společností) v oblasti Levanty, Iráku a Iránu kolem přelomu 6. a 5. tisíciletí. Na území neolitických kultur Impresso (podél Středozemního moře k západu) a východnější Halaf, jejíž nejzápadnější výspou je právě planina kolem Mersin-Yumuktepe, je v období po 5200 cal. BC patrná nápadná kulturní diskontinuita, viditelná v architektuře (cihly z nepálené hlíny, trojlodní stavby), v technologiích a ve výzdobě keramických nádob. Objevují se ve větším množství měděné výrobky, a to i věci denní potřeby a nástroje (např. spínadla, sekery, jehly). Právě kolem r. 5000 cal. BC (označené Ubaid 3 a 4) mělo dojít k homogenizaci a standardizaci některých materiálních projevů na obrovském území (byť s regionálními rozdíly) podél toků Eufratu a Tigris, západně až do Kilíkie (např. *Stein 2010*). Tento „kulturní balíček“ doplňuje rozsáhlá cirkulace zboží. Jižní Mezopotámii charakterizují tzv. víceúrovňová sídliště, severní spíše tzv. regionální centra. Obecně se objevují velké tzv. ceremoniální domy a „prestižní architektura“ s novými sdílenými vizuálními a symbolickými kódy (s. 10). Výstavba „prestižní architektury“ si podle specialistů vyžádala mobilizaci kolektivní pracovní síly. Naproti tomu některé pracovní aktivity se zřejmě přesunuly do domů, a hlavně se objevuje kontrola cirkulace rozmanitých výrobků, nejlépe reprezentovaná pečeti (seals a clay sealings).

Podle tradiční představy o blízkovýchodním vývoji došlo v období Ubaid 3 a 4 k demické difuzi z jihu Mezopotámie. Podle jiné teorie však byly jižní prvky adaptovány postupně a přijímány i v severních oblastech (s. 12). Obě hypotézy se však shodují v názoru, že v té době existovala nějaká forma stratifikovaných společností (náčelnických systémů), založených na dědičných základech. Liší se v názorech, zda stejné socio-politické uspořádání fungovalo na celém území, nebo zda šlo o konglomerát rozmanitých socio-kulturních, socio-ekonomických a socio-politických systémů.

Interdisciplinární vyhodnocení úrovně XVI v Mersin-Yumuktepe, datované radiokarbonovou metodou do 5000–4200 cal. BC, lze shrnout následovně. Nejvýraznější a nejvýznamnější úsek osídlení spadá do 4800–4600 cal. BC. V této době zde fungovalo několik oddělených jednotek, rozmístěných po celém telu o celkové ploše kolem jednoho hektaru. Autoři publikace odhadují původní počet domů kolem 60 (s. 185). Nejvýraznější horní část telu byla opevněna. Včetně této části, oddělené fortifikací z nepálených cihel na kamenných základech, by se celkový počet domů pohyboval kolem

stovky. Počet obyvatel v této době odhadují autoři zhruba kolem dvou set.

Zajímavé je zjištění, že různé části tehdejšího sídliště měly rozmanité prostorové uspořádání. Vně opevnění šlo o terasovité uspořádání, využívané v různých časových obdobích a pro různé účely. Na ploše sídliště je rovněž doložena oprava domů, někdy opakovaně. Dále jsou evidovány postupné změny v uspořádání domů a změny ve výšce podlah v jednotlivých místnostech domů. V severní části vnitřního prostoru opevnění jsou navíc patrné stopy po rychlém opuštění, po nějaké katastrofě. Také nálezkové situace týkající se domů umístěných vně opevnění na terasách vykazují stopy rychlého opuštění. Tomu podle hlavních autorů knihy odpovídá i nápadný výskyt měděných výrobků v této severní části, o němž psal už J. Garstang (s. 186). Naproti tomu v jižní části, uvnitř opevnění, žádné měděné nálezy doloženy nejsou.

Domy související s úrovní XVI se nepatrně liší v konstrukčních detailech a ve vnitřním vybavení. Ty, jenž jsou situovány jižně od opevnění, jsou menší a nálezkově chudší. Ve stejné úrovni byly odkryty i zjevně neobytné stavby se zvláštní funkcí. V jedné z nich byla nalezena zhruba čtvercová zásobní skříňka, uvnitř níž bylo identifikováno až 95 % z celkového množství ječmene z úrovně XVI. Nedaleko ležel mlecí kámen (mlýnek, zmotěrka), posazený do podstavce z jílu, a nalezala se zde též rozměrnější pec. V další stavbě bylo odkryto množství luštěnin, nedaleko zase kalcovská závaží. Obecně pocházejí z teras nálezy ohnišť a mlecích zařízení, ale na druhou stranu zde téměř nejsou zaznamenány zásobní skříňky. Autoři publikace předpokládají, že zásobní prostory byly umístěny jinde. V této části sídliště je i málo nálezu zvěřecích kosterních pozůstatků. Do „kulturního balíčku“ kultury Ubaid autoři publikace počítají: častější nálezy ječmene, intenzivnější chov dobytka a náhle zvýšenou produkci měděných výrobků.

Jak už však bylo uvedeno výše, měděné výrobky ze sídliště plnily podle autorů čistě utilitární funkce a ačkoli nebyly mimo opevnění zatím nikde jinde nalezeny, nemělo by se jednat o ukazatele sociálního postavení ani kumulace bohatství (s. 187). V případě vnitřní opevněné části sídliště se mohlo jednat o prostor, kde se zpracovávala měď.

Pro samotnou lokalitu jsou uváděna následující důležitá zjištění:

– Je zde sice několik keramických tvarů specifických pro kulturu Ubaid, ale na druhou stranu je zde potvrzena dlouhodobá lokální produkce keramiky a od typicky „ubaidských“ tvarů se většina keramických tvarů odlišuje provedením a výzdobou;

– Oproti neolitickým vrstvám lokality a oproti lokalitám na území Mezopotámie z horizontu kultury Ubaid zde chybějí keramická pečetidla a není nikde doložen žádný objekt ukazující na kolektivní uchovávání potravin; oproti původním představám zde chybí typický, tzv. trojlodní dům.

Podle dosavadních výzkumů a výsledků analýz nešlo v případě místní komunity o hierarchizovanou společnost, takovou, jakou bychom v této době podle současných mezopotámských nálezů očekávali. Jsou zde jiné regionální kulturní tradice než na zbytku území kultury Ubaid (s. 189). Díky hojnému obsidiánu lze předpokládat v dané době nějaký kontakt, přímý nebo nepřímý, se středním Tureckem. Je možné, že místní komunita dokonce hrála nějakou roli v distribuci této atraktivní suroviny. Zhruba 80 km k severu leží v pohoří Taurus další zdroj suroviny, tentokrát měděné rudy. Ta byla, jak už bylo řečeno, zpracovávána přímo v lokalitě Mersin-Yumuktepe.

Auťori knihy dokazují, že kultura Ubaid nebyla v době kolem přelomu 6. a 5. tisíciletí jednotným tělesem, ale spíše geografickým prostředím zahrnujícím rozmanitá socio-politická uspořádání. Shodují se s názorem *G. J. Steina* (2010, 38), že tzv. kulturu Ubaid lze pro první pol. 5. tis. BC interpretovat jako ukazatele určité skupinové identity, ale nešlo o doklady sdílených náboženských představ nebo doklad přítomnosti elit fungujících na dědičných principech.

Jaroslav Řídký

Literatura

- Caneva, I. 2012:* Mersin-Yumuktepe in the seventh Millennium BC: an updated view. In: M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm eds.: *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research*, Istanbul: Archaeology & Art Publications, 1–29.
- Caneva, I. – Köroğlu, G. 2010:* Yumuktepe – a Journey through Nine Thousand Years. Istanbul: Ege Yayınları.
- Caneva, I. – Sevin, V. eds. 2004:* Mersin-Yumuktepe a reappraisal. Lecce: Congredo editore.
- Garstang, J. 1953:* Prehistoric Mersin. Yümüktepe in Southern Turkey. Oxford: Clarendon Press.
- Stein, G. J. 2010:* Local identities and interaction spheres: modeling regional variation in the Ubaid horizon. In: R. Carter – G. Philip eds., *Beyond Ubaid. Transformation and Interaction in the Late Prehistoric Societies of the Middle East*. SAOC 63, Chicago: The University of Chicago Press, 23–44.

Maria Windholz-Konrad: Urnenfelderzeitliche Mehrstückhorte aus dem Salzkammergut zwischen Ödensee und Hallstättersee. Österreichische Denkmaltopographie 2. Ferdinand Berger & Söhne Ges.m.b.H., Wien 2018. ISBN 978-3-85028-877-4. 223 str.

Okolí Hallstattu zaslouženě přitahuje pozornost archeologů po více než 150 let. Výjimečnost tohoto regionu potvrďují ovšem i objevy posledních desetiletí. Autorka v monografii rozdělené do devatenácti kapitol představuje nálezy depotů doby popelnicových polí za posledních dvacet let z regionu podél řeky Traun na území Horního Rakouska a Štýrska. V úvodních pasážích je čtenář seznámen s okolnostmi, za nichž došlo k průzkumu regionu a s jeho topografií. Výzkum zde prováděl Zemský památkový úřad spolu s Archeologickou pracovní skupinou pro Solnou komoru (Archäologischen Arbeitsgemeinschaft Salzkammergut). Prospekce krajiny rozdělené za tímto účelem do čtvercové sítě přinesla celou řadu objevů od pravěku až po novověk a ukazuje význam regionu sloužícího jako komunikační koridor. Více pozornosti by ovšem mohlo být věnováno metodám, jakým byly archeologické prameny vyhledávány. Nepochybně se tak dělo s využitím detektorů kovů, tuto skutečnost se ovšem explicitně dozvídáme pouze u depotu z Brandgrabenu.

Po úvodních pasážích jsou představovány jednotlivé depoty včetně zevrubného popisu nálezo- vých okolností, terénní dokumentace, standardního typologicko-chronologického vyhodnocení a přírodovědných analýz, pokud stav dochování situace dovoľoval odběr příslušných vzorků. Za všechny se zde zevrubněji věnujme alespoň depotu z Brandgrabenu objevenému v blízkosti dobové komunikace. Ne snad pro to, že se svými 234 předměty o váze 8606 g představuje alespoň co do hmotnosti největší depot z území podél řeky Traun mezi Ödensee a Hallstättersee. Unikát z něj činí především absence významnějšího narušení postdepozicičními procesy, dochování organických zbytků a moderně pojatý výzkum spojený s aplikací přírodovědných metod a s precizní dokumentací.

Depot lemovaný kameny tvořily dvě prostoro-ově vertikálně oddělené koncentrace bronzových artefaktů, přičemž hlavní nálezová koncentrace byla původně uložena v koženém obalu (s dochovaným zbytkem vrstvy listů patrně z dubu), pod níž leželo, záměrně odděleno, několik dalších bronzových předmětů. Většina artefaktů širokého typového spektra náleží časnému až staršímu popelnicovému stupni, nejmladší artefakty však spadají do pozdní doby bronzové. Uložení depotu v závěru

doby bronzové potvrzují i data získaná z uhlíků a vrstvy listů. Významné indicie pro interpretaci depotu poskytla také palynologická analýza – pylové spektrum zevnitř koženého vaku (listnatý les) se odlišovalo od pylového spektra z vnějšku (volnější prostor s výraznějším zastoupením trav). Depot je na základě všech dostupných dat interpretován jako „druhotně úschovný“, tj. že docházelo k dlouhodobému shromažďování jednotlivých předmětů, aby byly posléze jednorázově a jako jeden soubor uloženy do země.

Kapitoly věnované dosavadním výsledkům výzkumu depotů, jejich nálezovým okolnostem a časovému zařazení celou práci završují. Polydepozita (ale i monodepozita) doby popelnicových polí se v zájmovém území nacházejí podél pravé (v některých úsecích až dodnes využívané) cesty a soustřeďují se do obtížně schůdných úseků obvykle v blízkosti impozantních přírodních památek (výchozy skalních bloků, skalní stěny, terénní deprese apod.). Artefakty jsou buď pečlivě vyrovnané, nebo uspořádané symbolicky (zabodnuté, přehnuté, zrcadlovitě uspořádané, zasunuté apod.), což se týká i monodepozit (např. vertikální umístění mečů hrotem nahoru). Některé typy artefaktů (zbraně) se nacházejí v polydepozitech rozlámané nebo je reprezentuje pouze jeden zlomek, zatímco v případě záměrného uložení jednoho předmětu nebylo nutné předmět nijak destruovat. Zajímavou skutečností je chronologické pokračování depozitní tradice na některých místech, kde se mimo depozit z doby bronzové setkáváme s ojedinělými nálezy zejména z doby laténské, případně doby římské.

Území podél Traunu mezi Ödensee a Hallstatsee se ve světě prezentovaných nálezů jeví jako „obětní“ krajina se sakrálními areály. Významnou roli přitom hrálo dobývání soli a napojení regionu dálkovými obchodními komunikacemi na širší evropský prostor. Tradiční diskuse, zda zdejší depoty byly či nebyly určeny k opětovnému vyzvednutí, se ve světle předkládaných poznatků jeví jako zbytečná.

I když se situace horského prostředí Alp od té tuzemské v mnohém liší, najde zde čtenář řadu inspirativních podnětů. Depoty a kovové artefakty jsou vyhledávány cíleně a systematicky, aby mohly být následně odborně vyzvednuty s maximální možnou mírou zachycení informací, k čemuž slouží nejmodernější metody s důrazem na přírodovědné analýzy. Jak autorka explicitně uvádí, mnoho projektem zachycených archeologických situací by bylo dnes již nenávratně ztraceno kvůli postupující výstavbě a nelegálnímu užívání detektorů kovů.

David Vích

Jozef Zábojník: Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu v Obide. VEDA – Archeologický ústav SAV, Bratislava – Nitra 2019. ISBN 978-80-8196-013-0. 335 str. + DVD.

V monografii je zpracováno 194 hrobů zkoumaných v různých obdobích (60. léta a hlavně 80. léta 20. století). Toto pohřebiště z doby avarské z oblasti Štúrova na jižním Slovensku nepatří k nejbohatším, avšak jeho zhodnocení je důležité z několika důvodů: jedná se o zpracování záchranných výzkumů různých autorů výzkumu jednotným, moderním a interdisciplinárním způsobem a v případě Obidu je známá i vazba na soudobé, částečně zkoumané sídliště, jehož publikace se připravuje. Jde o jednu ze zhruba stovky odkrytých nekropolí na území Slovenska, svým rozsahem spíše menší, avšak významné přítomností jezdeckých pohřbů. Za vynikající řešení považují, že kvůli problémům s propojením plánů z různých etap výzkumu pohřebiště byl realizován malý revizní cílený odkryv a plán pohřebiště byl validován.

Nejprve je předložen katalog hrobů, potom je hodnocen pohřební ritus, zejména jsou podrobně vyhodnoceny dřevěné konstrukce, pro jejichž hlavní typy byly vytvořeny 3D vizualizace. Nakonec je zpracována hmotná kultura. Přiloženy jsou speciální analýzy dřeva a textilu (J. Mihályiová), skleněných korálků (L. Illášová a J. Štubňa) a výsledky RFA analýz slitin mědi (J. a A. Tirpáková). To u dřívějších publikací často chybělo.

Pohřebiště obsahovalo i sedm jezdeckých hrobů soustředěných v centrální části pohřebiště, vždy šlo o celý skelet koně. Převládali hřebci ve věku 5–6 let, dochovaly se dokonce stopy řezných ran na krčních obratelích, ukazující způsob zabíjení koně (s. 74). V šesti případech byli koně doprovodem dospělých mužů, v jednom případě šlo o dospívajícího jedince, tento neměl v hrobě ozdobný opasek, jen dvojici železných přezek, chyběla též zbraň, byl vybaven jen nožem. Mužské opasky byly ve 13 hrobech, zbraně jen ve čtyřech hrobech (dvě sečné), v dalších byly ještě bojové nože, kompozitní luk zcela chyběl.

Trvání pohřebiště nebylo příliš dlouhé, začalo se pohřbívat na začátku 8. století (H 7, 9, 16, 58, 88, 107, 126, 131 s jistotou, celkem 43 hrobů), nejvíce hrobů (114, tj. 58,8 %) patří stupni II, s pohřbíváním se skončilo před koncem 8. století. Vůbec nejmladší hrob s výbavou je H 150, mimo ozdoby také s prubířským kamenem. Autor mírně koriguje vlastní starší představu o rozvoji pohřebiště.

Na pohřebišti v Obide se častěji než jinde našly nekompletní garnitury opasků, což souvisí hlavně s vykrádáním hrobů, někdy i s menší dostupností kompletní dekorace pásu pro konkrétního jedince.

Za důležitý považují výskyt langobardského typu opasku v hrobě 129 spolu s archaickým typem třmenů; hrob patří do starší fáze pohřbívání. Takový celek lze nepřímou využít ke kontrole chronologie vývoje na pohřebišti a ukazuje nadregionální (minimálně k oblasti jižně od Bratislavy, obecně Pannonie), často i interetnické kontakty.

Zajímavý je nález zlatého terčíku s náznakem reliéfní výzdoby z porušené části jezdeckého hrobu 24, nedaleko lebky pohřbeného. Hrob patří do počátku pohřbívání, tedy na přelom 7./8. století. Je otázkou, zda plíšek neměl původně funkci podobnou mincím v hrobě, což je převládající interpretace. Každopádně ukazuje na původní bohatství některých hrobů a na zvyk nejčastěji uplatňovaný ještě ve střední době avarské. K důležitým detailům patří velmi častý výskyt kovových sponek do copů v souvislosti s nálezy těchto zlatých „imitací“, tedy typicky „avarský mužský účes“, tak tomu bylo i v Obidě (tab. XVII). Sponky jsou obvykle vázány na bohatší mužské bojovnícké hroby. V případě obidského hrobu 24 se zbraně nenašly, avšak výbava nebyla kvůli narušení situace kompletní.

Zlato se objevuje ještě u kategorie náušnic. V hrobě 21 jsou zlaté se sloupečkem zdobeným granulací, ovšem dost poznamenané dlouhým užíváním. Ze zlata byly hrozinky náušnic z H 125, jiné náušnice byly pozlacené (H 155). V dětském hrobě 133 byly stříbrné náušnice zdobené filigránem. Z hlediska výskytu ženského šperku se zdá, jakoby společnost spíše chudla. Většina ženských ozdob je z neželezných, leč nikoli drahých kovů.

J. Zábojník v závěru zdůrazňuje strategický význam regionu v okolí Štúrova a upozorňuje na velkou hustotu osídlení koncem 7. a v 8. století, včetně leteckými fotografiemi objeveného pohřebiště o 150 hrobech v poloze Obidská pusta. Z něj byly odkryty pro základní datování jen dva hroby z 7.–8. století, další menší pohřebiště s 50–80 hroby bylo obdobně objeveno v sousední Mužle, kde byly odkryty tři hroby. Pokud vím, v Čechách se metodou letecké prospekce raně středověká pohřebiště dosud nepodařilo objevit. Určitě by stálo za pokus zaměřit se na tento jev alespoň v okolí vybraných hradišť (např. Tismice, Praha–Šárka, Dolánky–Rubín), neboť právě možnost pracovat s oběma komponentami nám velmi často chybí.

Na závěr je třeba upozornit, že jde o druhou monografii v krátkém čase z pera J. Zábojníka (*Zábojník – Běreš 2016*), který tak cíleně doplňuje mezery v dostupnosti pramenné základny sledovaného období. Toho je třeba i v době tvorby databází z pohřebišť, ostatně databáze je přiložena na CD.

N. Profantová

Literatura

- Zábojník, J. – Běreš, J. 2016: Pohřebisko z obdobia avarského kaganátu vo Valalíkoch–Všechsvätých. Archaeologica Slovaca Monographiae 26. Nitra.*

WAC **2021**

PRAGUE CZECH REPUBLIC

JULY 04 - 09, 2021

CUBEX CENTRUM PRAGUE

The 9th World Archaeological Congress

WAS RESCHEDULED!

JULY 04 - 09, 2021

AT THE SAME LOCATION **CUBEX** CENTRUM PRAGUE

WE **LOOK** FORWARD TO **WELCOMING** YOU IN THE **HEART OF EUROPE**

www.wac-9.org

PROFESSIONAL CONGRESS ORGANIZER

 GUARANT
INTERNATIONAL